

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та
психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Гендерна психологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 9 Методи дослідження у гендерній психології

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Старший викладач кафедри соціології та психології Мохорєва О.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук Павлик О. М

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції.

1. Загальнонаукові методи.
2. Основні методи збору даних у гендерних дослідженнях.
3. Система методів, за допомогою яких формується гендерне знання.

Рекомендована література

Основна

1. Гендер для медій: Підручник з гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / За ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової
– Київ: Критика 2013. – 180 с.
2. Гендер іде / за заг. ред. О. Андрусик, О. Марущенка, О. Масалітіної. – Харків : Планета – Принт, 2018. – 136 с.
3. Гендер, сексуальність і влада : Матеріали Міжнародної конференції (Харків, 2-4 травня 2014 р.) – Київ : Центр культурно-антропологічних студій, Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні, 2014. – 40 с.
4. Гендерна рівність на ринку праці: як досягти рівня країн ЄС (2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/ifuvj>
5. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння. – Харків, «ФОЛІО», 2019. – 189 с.
6. Скорик М. М. Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС. Аналітичне дослідження. – Київ, Бюро соціальних та політичних розробок, 2017.
– 78 с.
7. Ткалич М. Гендерна психологія : навч. Посібник. – Київ : Академвидав, 2016. – 254 с.

Текст лекції.

1. Поняття ідентичності. Процеси формування і зміни ідентичностей.

На початку ХХ ст. у дослідженнях, що передували становленню гендерної психології, використовували такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз, синтез, індукція та дедукція. Для збору даних, що стосуються тих чи інших аспектів вивчення гендеру, психологія, як правило, використовує відповідні тестові методики. Втім, не менш поширеними є такі загальні для всіх соціальних та поведінкових наук методи, як: експеримент; (авто)біографічний метод; спостереження; глибинні інтерв'ю; фокусовані групові інтерв'ю та ін.

Розпочнемо з загальнонаукових методів, які обов'язково застосовуються у гендерній психології.

Методи аналізу (розчленування цілого на частини) і синтезу (встановлення взаємозв'язку, єдності цілого, утвореного з певних частин) є основою будь-якого дослідження загалом і гендерної психології зокрема.

Індукція як метод сходження від конкретного до загального дає змогу аналізувати популярні вислови про чоловіків і жінок. Однак надійність результатів, оснований на думках досліджуваних, як правило, є низькою.

Дедукція як метод дослідження допомагає вивчити частини цілого. У загальній психології встановлені за його допомогою закономірності застосовували з урахуванням статі досліджуваних. При цьому існувала небезпека, що не будуть взяті до уваги деякі специфічні риси (зокрема жінок), оскільки передбачалося, що всі досліджувані схожі один на одного, тобто їхню поведінку та психологічні особливості можна пояснити загальними закономірностями. Особливо популярним цей метод був у французьких дослідників.

2. Основні методи збору даних у гендерних дослідженнях.

Оскільки гендер не є суто психологічною категорією, а гендерні дослідження мають міждисциплінарний характер, то гендерна психологія послуговується методами різних наук, насамперед соціологічних, педагогічних, лінгвістичних, психологічних, соціально-психологічних.

Соціологічні методи — наукові підходи та дослідницькі прийоми, які дають змогу пояснити соціальні явища, зібрати та узагальнити інформацію про них, спрогнозувати їх розвиток і керувати ними. Серед основних соціологічних методів, які використовують у гендерних дослідженнях, — анкетні опитування, експертні опитування, аналіз документів та ін.

Педагогічні методи — дослідження реального досвіду організації освітнього процесу, особливостей соціалізації особистості. Традиційними педагогічними методами є спостереження, вивчення досвіду, першоджерел, аналіз шкільної документації, учнівської творчості, а також бесіди, педагогічний

експеримент

Лінгвістичні методи допомагають розв'язувати дослідницькі завдання, пов'язані з мовленням, словом і текстом. Психолінгвістичні методи, які застосовують у гендерній психології (семантичний диференціал, семантичний інтеграл, семантичний аналіз слів та текстів), спрямовані на вивчення мовних повідомлень гендерного характеру, особливостей механізмів породження і сприйняття мовлення, функцій мовної діяльності в суспільстві, дослідження зв'язку між мовними повідомленнями і гендерними властивостями учасників комунікації, аналіз мовного розвитку у зв'язку із загальним розвитком особистості.

Нині в гендерній психології застосовують весь арсенал психологічних методів, що дають змогу дослідити психологічні особливості особистості: спостереження, експеримент, анкетування, інтерв'ювання, тестування, моделювання та ін. До методів психологічної самодіагностики належать: гендерний аспект власного соціально-психологічного портрета, гендерна біографія як варіант біографічного методу, що спрямована на реконструкцію індивідуального соціального досвіду. У процесі написання гендерної автобіографії людина може усвідомити характеристики своєї гендерної

ідентичності, а також шляхи та способи їх формування.

Дослідження гендерної ідентичності, розподілу гендерних ролей, наявних гендерних стереотипів, гендерної дискримінації тощо проводять за допомогою багатьох соціально-психологічних методів. Розглянемо більш детально деякі з них.

Метод експерименту полягає в організації формального дослідного процесу, під час якого експериментатор у контрольованих умовах здійснює систематичні спостереження за реакціями досліджуваних на змінювані фактори. З його допомогою вивчають гендерні відмінності в пізнавальній сфері.

Метод спостереження передбачає безпосереднє дослідження реальності. Спрямований він на ідентифікацію, найменування, порівняння, опис і класифікацію окремих явищ та їх сукупності, а також цілеспрямоване, організоване, певним чином фіксоване сприйняття досліджуваного об'єкта. Предметом спостереження є аспекти психічного, які піддаються безпосередньому вивченню.

(Авто)біографічний метод, яким активно послуговуються гуманітарні науки, використовується для аналізу видатних історичних діячів, однак можливості його застосування до жінок обмежені, тому що серед них не так багато відомих історичних осіб. Історичні ролі чоловіків і жінок висвітлено нерівномірно і відмінності між знаменитими та незначними жінками і знаменитими та незначними чоловіками неоднакові, оскільки жінці важче стати популярною, ніж чоловікові.

Фокусоване групове інтерв'ю – метод інтерв'ювання жінок і чоловіків, спрямований на отримання суб'єктивних думок респондентів стосовно свого гендерного образу, норм та цінностей, які становлять основу його формування, щодо сутності понять «маскулінність», «фемінність» та ін. Ідея фокусованих інтерв'ю виникла в середині ХХ століття в США. Їх передвісниками були так звані вільні інтерв'ю, які активно застосовувалися в американській соціології та психології наприкінці 30-х - початку 40-х рр. У таких інтерв'ю заздалегідь задавалася загальна тематика бесіди і певне коло відкритих питань. Першим узагальненням, присвяченим власне сфокусованому груповому інтерв'ю, стала праця Р. Мертона «Фокусовані інтерв'ю» (1956 р.). Цю розробку було адаптовано Р. Лазарсфельдом та іншими авторами для маркетингових досліджень. Саме в цій галузі сфокусовані групові інтерв'ю знайшли свій подальший розвиток і широке застосування. Власне ж соціологи до цього методу до недавнього часу практично не зверталися. Це багато в чому пояснюється тим, що в США до початку 80-х років до якісних методів не ставилися як до самостійних способів збирання інформації. Перевага надавалася кількісним методам, які відзначалися більшою репрезентативністю. Що ж до сфокусованих групових інтерв'ю, то вони більше тяжіють до якісних методів. Вони також дозволяють одержати більш глибоку інформацію про думки, сподівання і досвід людей, ніж кількісні методи, натомість програють у репрезентативності отриманої

інформації. Метод фокусованих групових інтерв'ю має спільні риси з деякими варіантами опитування, скажімо — з груповим інтерв'ю. Проте сфокусовані інтерв'ю є не просто чергування запитань і відповідей респондентів, а являють собою форму групової дискусії. Респонденти мають більше свободи у виборі форми презентації своїх думок та вражень щодо заданої теми. Застосування сфокусованого групового інтерв'ю стимулює виникнення нових запитань. Предмет розмови може набувати несподіваних напрямів. Дискусія спроможна краще відобразити різноманітність думок, ніж масове опитування, оскільки тема сприймається динамічно завдяки впливові людей один на одного в процесі спілкування.

Другою особливістю методу є те, що дискусія має сфокусований характер. Це означає, що тема дискусії, логіка і форма запитань (кількість яких не має перевищувати десяти) визначаються заздалегідь і фіксуються в інструкції ведучого. На жаль, відтінки запитань, обов'язково відкритих (згідно з вимогами цієї методики), і підходи до відповідей не завжди можна передбачити. Важливо, щоб ведучий проявляв майстерність та вміння спрямувати дискусію в русло необхідної теми. Збирання інформації відбувається в процесі спостереження за обговоренням запропонованих запитань, а також за елементами невербальної поведінки. У цьому методі сфокусованого групового інтерв'ю близький до методу спостереження. Думки учасників взаємодії сприймаються не самі по собі, а у вербальному й невербальному контексті дискусії, адже учасники в ході обміну інформацією можуть не тільки змінювати власну думку, але й коригувати думки один одного.

Третьою особливістю фокусованого групового інтерв'ю є те, що групова інтеракція, яка виникає в ході дискусії, дозволяє дослідникові одержати інформацію не просто про те, що думають з приводу тієї чи іншої проблеми, а й про те, чому вони так думають.

Четверта особливість полягає у тому, що виникнення інтеракції в процесі фокусованого групового інтерв'ю дозволяє також розкрити більш глибокі підвалини психіки учасників — досвід співпереживання та групового сподівання. Одержати такий результат шляхом масового (поштового, телефонного, роздавального та ін.) опитування майже неможливо.

П'ята особливість полягає у тому, що, як правило, мета фокусованого групового інтерв'ю — не досягнення групового консенсусу, а з'ясування напрямків думок кожного із учасників. Тому такий метод відрізняється від експертних опитувань. Адже у сфокусованому груповому інтерв'ю заохочується висловлювання різних кутів зору та будь-якого характеру — як позитивного, так і негативного. Потрібно зазначити, що опитування проводиться не серед експертів, а серед пересічних респондентів. Зазвичай, з однієї теми проводять три-чотири фокус-групи. Практика свідчить, що учасники кожної із груп виявляють не зовсім подібне бачення проблеми, яка аналізується. При порівнянні результатів у всіх фокус-групах з'являється можливість говорити про більш або менш типові підходи, і зробити, з певними

застереженнями, висновки щодо їх поширення в інших ситуаціях тощо.

Глибинне інтерв'ю, яке проводять для з'ясування переконань, мотивів, установок, цінностей, почуттів і ставлення чоловіків та жінок до власної гендерної ідентичності, гендерного образу. З його допомогою одержують неформалізовану інформацію якісного характеру.

Контент-аналіз, що дає змогу аналізувати можливі теми, спрямовані на дослідження гендерної ідентичності: сучасна жінка, сучасний чоловік, тіло в житті чоловіка, тіло в житті жінки, жінки і чоловіки в ЗМІ та реальному житті.

Метод семантичного диференціалу використовують для побудови індивідуальних або групових семантичних просторів у розумінні та навантаженні особистісним смислом понять «жіноче» і «чоловіче», категорій «фемінність» і «маскулінність».

Тестування – представлені двома найбільш відомими методами дослідження гендеру: статоворольовим опитувальником С. Бем, який дає змогу визначити психологічну стать особистості (дослідити рівень фемінності, маскулінності та андрогінності, а також недиференційовану стать особистості як варіант порушення гендерної ідентичності), та методикою дослідження гендерної ідентичності (МДГІ) Л.-Б. Шнейдер, створеною за принципом прямого та ланцюгового асоціативного тесту і спрямованою на визначення типу гендерної ідентичності (передчасна ідентичність, дифузна ідентичність, мораторій, досягнута позитивна ідентичність, псевдопозитивна ідентичність). Тестування використовують також у диференціальному аналізі гендеру.

Проективні методи є спеціальною технікою експериментального дослідження тих особливостей особистості, які найменш доступні безпосередньому спостереженню чи опитуванню і найменш усвідомлюються. Основу будь-якого проективного методу становить невизначеність стимульного матеріалу, яка надає досліджуваному відносну свободу у виборі відповідей та тактик поведінки. Широко використовують малюнкові тести, метод незакінчених речень («Я — жінка (чоловік)...») та ін. Застосування малюнкових тестів для виявлення особистісних особливостей людини ґрунтується на принципі проекції, тобто на винесенні назовні своїх переживань, уявлень, прагнень та ін. Малюючи певний об'єкт, людина мимоволі, а іноді і свідомо, передає ставлення до нього. У гендерній психології використовують весь арсенал цих тестів (малюнок сім'ї, неіснуючої тварини, автопортрет та ін.). Метод незакінчених речень застосовують в експериментально- психологічній практиці давно. Існує безліч його варіантів. У гендерних дослідженнях він зазвичай охоплює незакінчені висловлювання, які характеризують певною мірою систему ставлення респондента до сім'ї, представників своєї або протилежної статі, сексуальні стосунки, страхи і побоювання, почуття провини, свідчать про ставлення людини до минулого і майбутнього, зачіпають взаємини з батьками та друзями, власні життєві цілі та ін.;

Вербально-комунікативні методи – група засобів отримання та використання психологічної інформації на основі мовленнєвого спілкування. До основних із них належать: бесіда як метод дослідження поведінки особистості у формі діалогу між двома людьми, в процесі якого дослідник виявляє психологічні особливості досліджуваного; анкетування — вербально- комунікативний метод, у якому засобом збирання даних від респондента є спеціально оформлений список питань — анкета; інтерв'ювання, що полягає у проведенні розмови між психологом і суб'єктом за попередньо розробленим планом, який може бути більшою або меншою мірою формалізований. У гендерній психології цей метод застосовують у вигляді глибинного інтерв'ю, яке призначене для виявлення прихованих (глибинних) почуттів, цінностей і мотивів респондента. Це неформальна особиста розмова, проведена за наміченим планом і заснована на спонуканні респондентів до тривалих і розважливих суджень щодо досліджуваної проблеми.

Також заслуговує на увагу такий цікавий метод збору даних, як *кейс-стаді* (англ. *Case method*, метод кейсів, метод конкретних ситуацій, метод ситуаційного аналізу) — техніка навчання, що використовує опис реальних економічних, соціальних та інших ситуацій. Ті, що навчаються, повинні досліджувати ситуацію, розібратися в суті проблем, запропонувати можливі рішення і вибрати найкраще з них. Кейси ґрунтуються на реальному фактичному матеріалі або ж наближені до реальної ситуації.

Метод був вперше застосований в Гарвардській школі бізнесу в 1924 р., чий викладач швидко зрозумів що не існує підручників, потрібних для аспірантської програми бізнесу. Її першим рішенням даної проблеми було інтерв'ю з провідними практикантами бізнесу і написання докладних звітів про те, чим займалися ці менеджери, а також про фактори, що впливають на їх діяльність. Слухачам надавалися описи певної ситуації, з якою зіткнулася реальна організація своїй діяльності, для того щоб ознайомитися з проблемою, аби знайти самостійно і в ході колективного обговорення рішення.

Кейс-метод широко використовується в бізнес-навчанні в усьому світі і продовжує завойовувати нових прихильників. Так, з 50-х років двадцятого століття бізнес-кейси набувають поширення в Західній Європі. Лідруючі бізнес-школи Європи беруть найактивнішу участь не тільки у викладанні, а й у написанні таких кейсів.

- *Структуровані кейси (highly structured case)* — короткий і точний виклад ситуації з конкретними цифрами і даними. Для такого типу кейсів існує певна кількість правильних відповідей. Вони призначені для оцінки знань і / або вмінь використовувати одну формулу, методу в певній галузі знань.

- *Неструктуровані кейси (unstructured cases)* — вони являють собою матеріал з великою кількістю даних і призначені для оцінки стилю і швидкості мислення, вміння відокремити головне від другорядного і навичок роботи в певній галузі. Для них існують кілька правильних варіантів відповідей і зазвичай не виключається можливість знаходження нестандартного рішення.

- Кейси першовідкривачів (*ground breaking cases*) можуть бути як дуже короткі, так і довготривалі. Спостереження за рішенням такого кейса дає можливість побачити, чи здатна людина мислити нестандартно, скільки креативних ідей вона може видати за відведений час. Якщо проходить групове рішення, то чи може вона підхопити чужу думку, розвинути її і використовувати на практиці.

3. Система методів, за допомогою яких формується гендерне знання

На основі загальнонаукових методів та методів інших наук вироблено систему основних методів, за допомогою яких формуються гендерні знання:

а) теоретичний метод, що є основним у методології гендерного підходу, оскільки дає змогу пов'язати сукупність здобутих знань у концептуальне та системне бачення. Він передбачає впорядкування та систематизацію знань про гендер на основі принципів логічної побудови цілісної концепції та визначення місця цих знань у системі суспільствознавчих наук. За допомогою цього методу окреслюють існуючі проблеми, уточнюють предмет і мету вивчення, визначають місце гендерних знань у кожній окремій науковій галузі гуманітарного напрямку;

б) емпіричні методи — науково-дослідницькі прийоми психологічної роботи, які передбачають безпосередній контакт дослідника з об'єктом дослідження. До основних емпіричних методів належать спостереження, експеримент, бесіда, опитування, психологічне тестування, моделювання;

в) соціально-психологічний метод, що спрямований на вивчення соціально сконструйованих жіночих і чоловічих ролей, відносин та ідентичності, статевих особливостей, психологічних характеристик тощо;

г) метод математичної статистики, який передбачає кількісний аналіз емпіричних даних. Специфіка статистичного опрацювання результатів психологічних досліджень, у т. ч. і гендерних, полягає в тому, що аналізована база даних характеризується великою кількістю показників різних типів, їх високою варіативністю, що зумовлено впливом неконтрольованих випадкових явищ, необхідністю урахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, складністю кореляційних зв'язків між змінними;

г) комплексний метод — методологічний напрям дослідження, в якому об'єкт дослідження (гендерні характеристики особистості, групи, суспільства) розглядають як сукупність компонентів, що підлягають вивченню за допомогою відповідних методів.

В емпіричних психологічних дослідженнях гендеру найчастіше послуговуються експериментальним методом і спостереженням, а також проєктивними та вербально-комунікативними методами (бесіда, анкетування, опитування, інтерв'ювання).

Для дослідження вікових особливостей гендерних стереотипів для кожної вікової групи теж використовують відповідні методи. Гендерні стереотипи дошкільників вивчають за допомогою асоціативного

експерименту, асоціативного експерименту з картинками, роботи з казкою, спостереження за діяльністю дітей і діями вихователя; гендерні стереотипи молодших школярів — шляхом опитування (якими мають бути хлопчики та дівчатка); спостереження за ходом уроку; спостереження на перерві; проєктивних методів — статичний малюнок хлопчика і дівчинки та динамічний (у процесі діяльності); асоціативного експерименту. Анкету, роботу зі списком характеристик, творення казок, статичний і динамічний малюнки чоловіка та жінки, фокус-групу, метод незакінчених речень використовують для дослідження гендерних стереотипів підлітків і студентів.

Отже, арсенал методів дослідження гендеру постійно поповнюється, але гендерна психологія, як і загальна теорія гендеру, потребують подальшої систематизації методичного апарату та розроблення валідних і надійних засобів вимірювання гендерної специфіки особистості та всіх вагомих напрямів її розвитку.